

Вихідні дані: Рускуліс Л. В. Ознайомлення із національно-культурною специфікою мовленнєвого етикету українців у процесі вивчення фахових дисциплін майбутніми вчителями української мови (практичний аспект). Педагогічний дискурс: зб. наук. Праць / гол. ред. І. М. Шоробура. Хмельницький: ХГПА, 2012. Вип. 13. С. 336-341.

С. 336

**ОЗНАЙОМЛЕННЯ ІЗ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЮ
СПЕЦИФІКОЮ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ УКРАЇНЦІВ У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Статтю присвячено проблемі ознайомлення із національно-мовними особливостями мовленнєвого етикету українців майбутніми учителями української мови у процесі вивчення фахових дисциплін.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, національно-культурна специфіка, культура мовлення, мовна культура, навички мовленнєвого спілкування.

Актуальність дослідження. У широкому багатогранному комплексі культури духовного світу студентів особливе місце посідає культура мовлення, що передбачає досить високий рівень загальної культури людини, любов до рідної мови, культури мислення. Вершиною мовленнєвої культури, еталоном, точкою відліку явищ, що усвідомлюються як нормативні, визначається літературна мова, де закріплюються й накопичуються культурні традиції народу, досягнення майстрів слова, письменників. Культура мовлення розглядається там, де носії національної літературної мови не байдужі до того, як вони говорять, пишуть, як сприймають мовлення в різних суспільних мовах, а також у контексті інших мов, що функціонують на певній території [7, с. 201-203].

Сьогодні абітурієнти приходять на філологічні факультети вищих закладів освіти з уже сформованими навичками мовленнєвого спілкування рідною мовою: вони можуть розказати про себе, своє захоплення тощо. Слід зауважити, що ці висловлювання недосконалі, не відзначаються логікою побудови, насичені жаргонізмами, просторічною лексикою; у них зустрічаються помилки інтерферентного характеру; не ураховується національна специфіка мовленнєвого етикету українців. Відтак, на нашу думку, досить важливим є засвоїти різноманітність та багатство етикетних формул, їх національно-культурну специфіку в процесі вивчення фахових дисциплін майбутніми вчителями української мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підвищенню рівня мовленнєвої культури присвятили праці українські вчені-лінгвісти І. Білодід, Д. Ганич, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, І. Ковалик, А. Коваль, М. Пентиліук, М. Пилинський, В. Русанівський та інші. Питання мовленнєвого етикету та його національно-культурної специфіки знайшли своє відображення у працях Н. Бабич, Ф. Бацевич, С. Богдан, О. Воропай, М. Стахів, М. Стельмахович, Г. Царевич та ін.

Мета статті: запропонувати низку завдань, спрямованих на засвоєння етикетних формул майбутніми учителями української мови у процесі вивчення фахових дисциплін.

У мовленні кожної людини, в арсеналі її комунікативних засобів значну роль відіграє мовленнєвий етикет. Як зазначає Ф. Бацевич, мовленнєвий етикет – система стандартних, стереотипних словесних формул, вживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, прощання, вибачення, запрошення,

С. 337

побажання тощо. Ці формули у процесі мовлення не створюються, а відтворюються в типових комунікативних ситуаціях, що полегшує спілкування [2, с. 261]. Цю думку підтримує М. Стахів, наголошуючи, що це функціональна підсистема мови зі своїм набором знаків (слів, стереотипних фраз) і граматиною (правилами поєднання цих знаків), тобто набір засобів вираження.

Мовленнєва етика передбачає дотримання умов успішного спілкування: доброзичливого ставлення до адресата, демонстрації зацікавленості у розмові, емпатії – налаштованості на внутрішній світ співбесідника, щирості у формулюванні думок, увазі, сигналами чого є різні репліки, а також міміка, усмішка, погляд, жести та ін. Мовленнєвий етикет, мовленнєва культура – та сфера мови та культури, до якої мають причетність члени суспільства, що є представниками найрізноманітніших категорій [8, с. 15].

Етикет спілкування – явище загальнолюдське. Водночас йому притаманні етнічні особливості, національна своєрідність. Це спричинено, з одного боку, специфікою природно-кліматичних умов, способами господарювання, контактами з іншими народами, впливом релігії, рівнем культурно-цивілізаційного розвитку тощо, а з іншого – вдачею, темпераментом, ментальністю, національним характером народу. Наприклад, мовленнєвий етикет українців свідчить про їхню побожність, шану до батьків, до жінки, демократизм, емоційність, естетизм, делікатність тощо [2, с. 261]. Для українців суть принципу ввічливості, або етикетності, у спілкуванні закладено в словах Біблії: «Вагу та міру для слів своїх вибери». Це висловлювання виражає основну, засадничу ідею мовленнєвого етикету, дослідження та вивчення якого дає змогу виявити взаємозв'язки між мовою і психологією людей, особливості національної специфіки української мови [8, с. 18].

На думку М. Стельмаховича, український мовленнєвий етикет – це національний кодекс словесної добропристойності, правила ввічливості, що сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності та честі, української шляхетності й аристократизму духу; явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення й світосприймання [9, с. 20]. Ця категорія переважно стала. Однак прогрес суспільства вносить корективи, спрямовані на подальше вдосконалення та розвиток. І все-таки

основа мовного етикету незмінна: утвердження коректності й доброзичливих стосунків між людьми [8, с. 18].

Виходячи із таких положень, ми спробували розробити систему вправ, які можна використовувати на заняттях із дисциплін «Методика української мови», «Риторика», «Сучасна українська літературна мова», «Історія мови», «Культура мови», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», та інші.

Завдання до курсу «Методика української мови»:

Завдання 1. Охарактеризуйте сутність та складники поняття «мовна компетенція» фахівця.

Д. Ізаренков не тільки виділив типи комунікативної компетенції, а й науково обґрунтував мовленнєву, предметну, прагматичну та лінгвістичну компетенції.

Мовленнєва компетенція, на думку Д. Ізаренкова, демонструє знання усіх рівнів (фонетичного, лексичного, словотворчого, морфологічного та синтаксичного). Важливо також знати правила оперування мовними одиницями кожного рівня для побудови одиниць більш високого – комунікативних синтаксичних одиниць.

Лінгвістична (мовна) компетенція передбачає знання понятійного категоріального апарата науки про мову, що представлений у порівневому описові через чітко визначену систему мовних категорій, їх значень та формальних засобів відображення цих значень. Зазначене вище тлумачення за своїм змістом збігається з визначенням поняття «лінгвістична компетенція», що запропонував Л. Щерба. Учений розглядав лінгвістичну компетенцію «як результат виділення у невідпрацьованому лінгвістичному досвіді системи певних орфоепічних, орфографічних, лексичних та граматичних правил». Мовна компетенція може характеризуватися через рівні, що виділяються за ознакою узагальнення розумової діяльності. А. Матюшкін виділяє чотири такі рівні:

1. Рівень запам'ятовування одиничних об'єктів, під час якого не виникає лінгвістичних узагальнень. Ті, хто навчається, не

володіють лінгвістичною термінологією. Ними запам'ятовується конкретне слово, словосполучення чи речення.

2. Рівень узагальнень, що усвідомлюються нечітко, тобто мову вивчають без оволодіння теоретичних відомостей.
3. Рівень емпіричних узагальнень, коли узагальнення мовних явищ відбувається за зовнішніми ознаками і не призводить до утворення наукових лінгвістичних понять.
4. Рівень теоретичних узагальнень або рівень лінгвістичної абстракції.

С. 338

Прагматична компетенція передбачає наявність умінь уживати висловлювання відповідно до комунікативних намірів мовця та ситуативних умов мовлення. Складовими прагматичної компетенції є: знання відповідностей між комунікативними намірами (інтенціями) та висловлюваннями, що їх реалізують; знання відповідників між варіативною формою висловлювань, що реалізують один і той же намір, та ситуативними умовами мовленнєвого акту; уміння реалізовувати комунікативний намір шляхом вибору мовленнєвої дії відповідно до вимог ситуації та логіки перебігу мовленнєвого акту.

Одним із видів комунікативної компетенції є *предметна компетенція*. Як компонент комунікативної компетенції, вона являє собою змістовий, денотативний план висловлювань, фрагменти докілья через знання людини про це докілья. Н. Присяжнюк під поняттям «предметна компетенція» розуміє «сукупність знань, умінь та навичок, що необхідні для здійснення діяльності у тій чи іншій галузі».

Узагальнюючи та систематизуючи відомості про структуру комунікативної компетенції, варто з'ясувати відношення понять «комунікативна компетенція» та «професійна мовнокомунікативна компетенція». Зазначимо, що останнє є новим лінгводидактичним поняттям, що почало вживатися вченими наприкінці

XX-го століття з метою розв'язання проблеми забезпечення належної фахової підготовки вчителя як основного носія літературної мови в умовах дидактичної взаємодії. Поняття «професійна мовнокомунікативна компетенція» за відношенням до поняття «комунікативна компетенція» є вузким, оскільки критерії професійної діяльності зумовлюють наявність у адресанта мовлення ряду комунікативних умінь, які можуть бути характерні та обов'язкові тільки для цього виду діяльності. Здійснимо спробу впорядкувати визначення поняття «професійна мовнокомунікативна компетенція» фахівця. Отже, це наявність професійно-комунікативних умінь особистості спілкуватися в типових умовах професійної діяльності, володіти потенціалом дидактичного дискурсу, репрезентувати нормативні та доступні для сприйняття навчальні тексти; здатність розв'язувати комунікативні завдання в ситуаціях професійного спілкування.

Завдання 2. Поясніть, чому з давніх-давен в Україні, бажаючи людині щастя, казали: «Хай стелиться вам доля рушниками». Поясніть, яка змістова лінія програми передбачає розгляд таких питань?

Завдання до курсу «Культура мовлення».

Завдання 1. Пояснити зміст понять (і навести конкретні приклади на доказ своїх пояснень): побутовий мовленнєвий етикет, педагогічний етикет, службовий етикет. З'ясувати основні риси цих мовленнєвих етикетів.

Завдання 2. Пояснити зміст понять (і навести конкретні приклади на доказ своїх пояснень): педагогічний етикет, побутовий мовленнєвий етикет, службовий етикет. З'ясувати основні риси цих мовленнєвих етикетів.

Завдання 3. Дайте відповіді (усі можливі варіанти) на запитання.

Як тебе (Вас) звати?

Де ти (Ви) мешкаєш (живеш)?

Як вітаєтесь вранці (Вдень? Увечері?)

Як Ви прощаєтесь залежно від стосунків з особою, з якою прощаєтесь? Залежно від частини доби, коли прощаєтесь?

Як можна попросити вибачення? Як можна подякувати?

У якій формі, як можна зробити зауваження: дитині, добре знайомому одноліткові, старшому за віком?

Як привітати людину з якоюсь перемогою, успіхом?

Завдання 4. Письмово підготуйте невербальну характеристику одного із телеведучих.

Завдання 5. Підготуйте повідомлення про характерні риси українського етикету.

Завдання до курсу «Сучасна українська літературна мова».

Завдання 1. Прочитайте текст згідно з правилами української літературної мови. Виділіть слова, які викликають у вас труднощі під час вимови, та ті, у яких є розходження між вимовою і написанням.

Ще донедавна люди в Україні оминали по можливості сварки, хрестили рота, коли з язика злітало недобре слово. Великим гріхом вважалося когось проклинати. То не заборони, а глибинні закони космічного співжиття.

Коли б ми знали, яке зло чинимо собі на планеті, посилаючи у простір злі думки, як захаращуємо власне життя злою енергією! Коли б відали, що ця духовна інфекція перетвориться невдовзі у фізичну! Наші предки були переконані, що образити думкою більший гріх, ніж учинком.

Думка – вічна енергія. Вони утворюють у Космосі світлі й темні хмари, бо мають властивість притягувати до себе подібних. Провисають над землею, звідки пішли, і невдовзі повертаються до неї. Ми самі, а не хтось інший. Провокуємо стихійні лиха. Згадаймо, що війни, кров, ненависть завжди доповнювали якісь катаклізми, голод, мори.

С. 339

Тож кожна думка – «матеріальна». І найбільше зло робимо собі, проклинаючи когось (Катерина Мотрич).

Завдання 2. Знайдіть у наведених реченнях вульгаризми. Поясніть їх навантаження в авторському тексті.

1. Аж потіють, та товпляться, щоб то ближче стати коло самих: може, вдарять або дулю дати благоволять: хоч маленьку, хоч півдулі, аби тільки під саму пику. 2. О царю поганий, царю проклятий, лукавий, аспиде неситий! 3. Веселися, лютий кате, проклятий, проклятий! 4. І ми сковані з тобою, людоїде, змію! 5. Він вилупив баньки з лоба, і все затрусилось. 6. Ми не гішпани! Крий нас, боже, щоб крадене перекупать, як ті жиди. 7. Схаменіться, недолюди, діти юродиві! 8. Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались, щоб там і здихали, де ви поросли! 9. І в слов'янофіли так і претесь! 10. Раби підніжки, грязь Москви, Варшавське сміття – ваші пани, ясновельможні гетьмани! (З творів Т. Шевченка).

Завдання 3. З поданими словами іншомовного походження складіть речення, в яких кожне іншомовне слово було б замінене власне українським.

Анонс, ампула, бізнес, інгаляція, календар, конгрес, фестиваль, фольклор.

Завдання 4. До поданих старослав'янських слів доберіть українські слова.

Великомудрий, вражда, врата, злато, прах, благоденствіє, глава, суший, грядущий, єдинодуміє, воутріє, восхвалити, соблюсти, стражденний, предстати.

Завдання 5. З поданого тексту випишіть займенники. Визначте їх розряди.

Мовчазність

Людина носить в собі такі високі думки і такі красиві почуття, яких в буденних розмовах не висловиш. То ця людина – мовчазна. Інколи здається нецікавою, часом дивною здається, в той час як інші привертають загальну увагу дотепністю, поверховою, але й ефективною заглибленістю суджень. Бо нічого не відчують глибоко і по-справжньому – тільки й думають про те, як справити найкраще враження.

Холодні душі завжди хитрі – вміють виставитись напоказ.

Про це всім треба було б сказати.

Завдання до курсу «Риторика».

Завдання 1. До якого виду красномовства можна віднести ті чи інші звертання, з яких звичайно починається промова? Чи є серед них формули,

якими можна користуватися в інших аудиторіях?

Дорогі друзі! Брати та сестри! Шановні депутати! Високопреосвященніший Владико! Шановна аудиторіє! Любі мої!

Завдання 2. Доведіть істинність наведених думок, проілюструвавши їх прикладами з різних галузей професійної діяльності. На які закони риторики скеровані ці вислови?

А) Немає нічого красномовнішого, ніж глибокі роздуми (Н. Трюбле).

Б) Слова належать століттю, а думки – вікам (М. Карамзін).

В) Добра говорити – значить просто добре думати вголос (Е. Ренан).

Завдання 3. Виразно прочитайте публічний виступ, дайте йому характеристику.

Пантелеймон Куліш

Слово над гробом Шевченка

Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через нього маємо велике й дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, – всюди він був би між своїми. Боявся еси, Тарасе, що вмиш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей з усього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди, святої животворящої... От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим. Дякуємо богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах зібралися ми славити

великого чоловіка за його науку праведну: зібралися ми серед білого дня, серед столиці великої, і всю громадою складаємо йому ширу дяку за його животворне слово.

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не в чужині, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі люде тебе ховають, бо всяка добра і розумна душа тобі рідна. Бажав єси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутом: ти ж бо його любив, і малював, і голосно прославив. Маємо в бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його 100 'я з своїм 100 'ям навіки з'єднав...Ще ж ти нам залишив один заповіт, Тарасе. Ти говорив своїй непорочній музі:

Ми не лукавили з тобою,

Ми просто йшли, – у нас нема

Зерна неправди за собою...

Великий і святий завіт! Будь же, Тарасе, певен, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святу правду глаголати: то лучче ми мовчатимем, – і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки і віки чисту, немішану правду.

С. 340

Завдання до курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»

Завдання 1. Прочитайте текст. Дайте коментар щодо використання формул привітання, які використовуються в Україні.

«Пане – добродію – товаришу»

Форма звертання товаришу сьогодні маловживана. Її недавно стали уникати на вулиці чи в магазині, хоч вона зберігає своє термінологічне значення у військовій сфері. Разом із відродженням української мови, поширенням її в масовому спілкуванні в адміністративних установах бажано відроджувати

шанобливі форми звертання: добродію, пане; добродійко, пані; добродії, панове. Форма пан... властива усьому західному слов'янському світові. Її активно використовують мешканці західного регіону України. Така форма звертання фіксується в українському фольклорі, у текстах української літературної мови 20-х років ХХ століття. В офіційних звертаннях-документах форма пан уживається з ім'ям, прізвищем, званням, назвою посади, тобто пан, порівняно з добродій, має виразне забарвлення офіційності. До колективу людей, до аудиторії варто звертатися: панове, шановні пане й панове, шановні колеги, шановне товариство, вельмишановне зібрання (Культура мови на щодень).

Завдання 2. Попередньо підготуйте характеристику невербальної поведінки одного зі студентів вашої групи. Зачитайте її (група повинна визначити, кому з її членів вона належить).

Завдання 3. Проілюструйте жестами та мімікою наступний текст:

Пече мене сором на саму згадку. Одного разу... так, одного разу – і більш ніколи. Одного разу озирнувся, бо чув на плечах слід чужих очей, слизький, холодний. Щось ішло за мною. Якесь пальто. Я звернув. Воно. Пішов тихіше. Так само. Став біля дерева. Здається, стало. Чи озирнулось? Ні. Я пішов швидше. Так наче бігло. Може, то серце? Хто його знає... Це дратувало. Набрался зваги, вернув назад, просто на нього. Стрілись очима. Мої байдужі, невинні, спокійні, а в нього гострі, як голки, й лукаві. В куточках сміх. Ну, добре. Що ж далі? Ти хитрий, я теж не менше. Натягнув нерви, як снасті у бурю і йду. Здається одстало. Чи озирнутись? Ні. Свищу. Байдуже (М. Коцюбинський).

Завдання 4. Придумайте ювілейні слова для ситуацій: а) День народження вашого приятеля; б) ювілей вашого вчителя.

Висновки. Отже, мовленнєвий етикет виступає визначальним фактором вияву уваги до співрозмовника, показником загального рівня культури мовця. Ми переконалися, що дотримання етикетних норм – це тактовність, доброзичливість, гречність, увага у процесі комунікації. На нашу думку,

запропонована система вправ для майбутніх учителів-словесників у процесі вивчення фахових дисциплін підвищить загальну культуру мовлення студентів, розширить їх обізнаність із специфічними національно-культурної специфікою мовного етикету українців.

У подальшому можливим є дослідження національно-культурної специфіки епістолярію відомих українських митців (Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, Леся Українка та ін.) з урахуванням інтегративної специфіки окремих курсів.

Список використаної літератури

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Надія Денисівна Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 332 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Бацевич Флорій Сергійович – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 334 с.
3. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : Монографія / Горошкіна Олена Миколаївна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
4. Кочан І.М., Токарська А.С., Культура рідної мови: Збірник вправ і завдант / Кочан Ірина Миколаївна, Токарська Антоніна Семенівна. – Львів: Світ, 1996. – 232 с.
5. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. / Мацько Любов Іванівна, Мацько Оксана Михайлівна. – К.: Вища шк., 2006. – 311 с.
6. Онуфрійчук Г.С. Риторика. Навч. пос. / Онуфрієнко Галина Сергіївна. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
7. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк Марія Іванівна. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
8. Стахів М. Український комунікативний етикет: Навч.-метод. посіб. / Стахів Марія Олексіївна – К.: Знання, 2008. – 245 с.
9. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет // Дивослово. – 1998. - № 3. – С. 20-22.

Рускулис Л.В. Ознакомление с национально-культурной спецификой речевого этикета украинцев в процессе изучения **фаховых** дисциплин будущими учителями украинского языка (практический аспект).

Статья посвящена проблеме ознакомления с национально-языковыми особенностями речевого этикета украинцев будущими учителями украинского языка в процессе изучения специальных дисциплин.

Ключевые слова: речевой этикет, национально-культурная специфика, культура речи, речевая культура, навыки речевого общения.

Ruskulis L.V. Familiarization with national cultural specifics Ukrainian speech etiquette in the process of professional disciplines future teachers of Ukrainian language (practical aspect)

The article is devoted to the review of national and linguistic features of speech etiquette Ukrainian future teachers of Ukrainian language in the process of professional disciplines.

Keywords: speech etiquette, national-cultural specificity, culture of speech, language culture, habits of speech communication.